

УДК 349.6

Мелех Л. В., к.ю.н., доцент кафедри
господарсько-правових дисциплін ЛьвДУВС

Юридична відповідальність у системі правових гарантій ефективності комплексної охорони об'єктів рослинного світу

Розглядаються правові аспекти юридичної відповідальності у сфері охорони об'єктів рослинного світу як один з видів гарантії законності. Акцентується увага на те, на якій законодавчій базі відбувається охорона рослинного світу в умовах сучасної України. Простежується процес формування юридичної бази у питанні природокористування. Взаємна юридична відповідальність держави та її громадян у сфері екологічного права є важливою умовою стабільності і законності в розвитку суспільства і гарантією його екологічної безпеки.

Ключові слова: юридична відповідальність, охорона рослинного світу, екологічна безпека, природні ресурси, природокористування, екологічне правопорушення.

Рассматриваются правовые аспекты юридической ответственности в сфере охраны объектов растительного мира как один из видов гарантии законности. Акцентируется внимание на какой законодательной базе осуществляется охрана растительного мира в условиях современной Украины. Прослеживается процесс формирования юридической базы в вопросе природопользования. Взаимная юридическая ответственность государства и его граждан в сфере экологического права является важным условием стабильности и законности в развитии общества и гарантией его экологической безопасности.

Ключевые слова: юридическая ответственность, охрана растительного мира, экологическая безопасность,

The legal aspects of legal liability in the field of protection of the plant world as a kind of guarantee of legality. Focuses on what legal basis are protected flora in modern Ukraine. Observed the formation of a legal framework on the issue of natural resources. Mutual legal responsibility of the state and its citizens in the field of environmental law is essential for stability and rule of law in the development of society and guarantee its environmental safety.

Key words: responsibility, vegetation world, safety of ecology, natural resources, ecology offense.

Постановка проблеми. Необхідно глибше і повніше дослідити юридичну відповідальність у системі правових гарантій охорони об'єктів рослинного світу. Показати основні аспекти формування нормативно-правової бази у сфері екологічного права. Довести, що юридична відповідальність є основою гарантій ефективності процесу комплексної охорони рослинного світу України. Юридична відповідальність у сфері екологічного права, чітка нормативно-правова база є важливим аспектом не лише гарантією для збереження цілісності природних процесів у сфері взаємин людини з природою, але і одним із головних чинників соціальної стабільності суспільства і та екологічної безпеки держави.

Аналіз досліджень проблеми. Окремі юридичні аспекти охорони природи, і зокрема рослинного світу, були предметом дослідження юристів, а саме: В. І. Андрейцева, О. В. Басая, В. М. Бевзенка, Х. М. Марич, Н. В. Ільків, О. М. Ковтуна та ін. Однак, попри важливе значення ідей, обґрунтованих у працях цих вчених, слід зазначити, що методологічні аспекти юридичної відповідальності у сфері екологічного права потребують як подальшого розвитку, так і конкретизації до певної сфери юридичної діяльності.

Мета дослідження. Мета наукової розвідки полягає у тому, щоб показати

важливість правових аспектів юридичної відповідальності у сфері екологічного права, зокрема у системі правових гарантій комплексної охорони об'єктів рослинного світу. Цей процес є важливим елементом соціально-економічного життя держави, її природного забезпечення, його чітке правове врегулювання сприяє стабільності суспільства та його добробуту. У даній статті розглядатиметься юридична складова застосування юридичної відповідальності у сфері охорони рослинного світу, згідно сучасної нормативно-правової бази України.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність представляє собою форму державного примусу з метою дотримання норм права, і виражається в обов'язку особи зазнавати несприятливих наслідків за неправомірну поведінку. Слушною є думка А. П.Гетьмана, який під юридичною відповідальністю у галузі охорони та використання рослинного світу розуміє „такий стан суспільних відносин, для якого характерним є примусове (каральне) забезпечення правовими засобами виконання спеціальних вимог законодавства про рослинний світ або застосування до винних осіб компенсаційних заходів” [1, с. 105]. Подібні визначення відповідають загальній тенденції у визначенні поняття „відповідальності за порушення екологічного законодавства”, яке пропонується розглядати у трьох різних, проте взаємопов'язаних аспектах: по-перше, як державний примус до виконання вимог, закріплених чинним законодавством; по-друге, як самостійне правопорушення, яке реалізується в межах правоохоронного правовідношення, що виникає між державою в особі уповноваженого органу і правопорушником; по-третє, як правовий інститут, який включає сукупність правових норм, закріплюючих види, засоби і порядок застосування уповноваженими державними органами заходів примусу, з метою впливу на правопорушника [2, с. 248].

Юридична відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ має на меті покарання правопорушника, припинення і попередження правопорушень в галузі охорони і використання природних рослинних ресурсів, а також поновлення порушених прав власників і природокористувачів даних ресурсів, відновлення якості і відтворення природних рослинних ресурсів. Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ, як і за порушення екологічного законодавства в цілому повинна виконувати стимулюючу, компенсаційну, превентивну і каральну функції.

Н. В. Ільків під «порушенням законодавства про рослинний світ» пропонує розуміти протиправну дію або бездіяльність, яка спричиняє шкоду об'єктам рослинного світу або направлену проти встановленого порядку використання, відтворення і охорони об'єктів рослинного світу і передбачає юридичну відповідальність винної в цьому особи [3, с. 145].

Сучасне законодавче регулювання використання і охорони рослинного світу забезпечується: міжнародними договорами з питань охорони довкілля, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; Конституцією України, яка вміщує норми загального характеру щодо охорони навколишнього природного середовища [4, с. 39]; Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», як кодифікованим актом екологічного законодавства; Законом України «Про рослинний світ» та підзаконними актами, прийнятими відповідно до них; іншими нормативними актами екологічного (в тому числі природоресурсного) законодавства; окремими нормативно-правовими актами інших галузей законодавства [5, с. 160]. Фактично нормативно-правові приписи, які регулюють порядок використання та охорони рослинного світу, вміщені в актах різних галузей законодавства та, нерідко,

в актах різної юридичної сили, що негативно позначається на ефективності правового регулювання. Тому забезпечення раціонального використання і охорони об'єктів рослинного світу та належної правової регламентації зазначених відносин нерозривно пов'язане із кодифікацією законодавства про рослинний світ.

У зв'язку з тим, що порушення законодавства про рослинний світ завжди порушує порядок охорони, використання і відтворення природних рослинних ресурсів, а також з врахуванням загально-теоретичних положень щодо екологічних правопорушень, на нашу думку, рослинопорушення — це еколого-небезпечне, протиправне, винне діяння (дія або бездіяльність), яке посягає на встановлений порядок охорони, використання і відтворення природних рослинних ресурсів, за яке передбачена юридична відповідальність [6, с. 301].

Виходячи з цього визначення можна виділити основні ознаки рослинопорушення: об'єкт посягання, екологічна небезпечність, протиправність, яка проявляється у формі діяння, винність, наявність суб'єкта. За загальним правилом, підставою юридичної відповідальності за порушення законодавства про рослинний світ є порушення законодавства про рослинний світ — рослинопорушення, а точніше — склад рослинопорушення (правопорушення), яке є різновидом екологічного правопорушення.

Вчинення екологічного правопорушення — фактично єдина підстава юридичної відповідальності. Але неодмінною умовою для притягнення до відповідальності повинна бути також наявність у законі прямої вказівки про застосування відповідних заходів впливу до правопорушника, тобто правовою підставою юридичної відповідальності є правові норми, які закріплюють у галузі екології санкції за недотримання або порушення цих обов'язків.

Відповідальність за порушення законодавства про рослинний світ несуть особи, винні у: самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів; порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів; протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу; порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу; порушенні вимог щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд та об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу; перевищенні лімітів використання природних рослинних ресурсів; самовільному проведенні інтродукції та акліматизації дикорослих видів рослин; реалізації лікарської та технічної сировини дикорослих рослин, зібраної без дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів; закупівлі лікарської та технічної сировини дикорослих рослин у юридичних або фізичних осіб, які не мають дозволу на їх спеціальне використання; порушенні правил вивезення за межі України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу; невнесенні збору за використання природних рослинних ресурсів у встановлені строки [7, с. 220-221].

Зазначені порушення законодавства про рослинний світ відповідно до ст.40 Закону „Про рослинний світ” тягнуть за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність. Таким чином, відповідальність за екологічні правопорушення є міжгалузевим правовим інститутом, а певну роль в екологізації суспільства відіграють норми адміністративного, трудового, цивільного і кримінального права щодо охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [1, с. 105].

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про рослинний

світ передбачена у відповідних статтях Кримінального кодексу України [8, с. 142]. У цій сфері правопорушення поділяють на три групи. Першу групу утворюють адміністративні проступки, які безпосередньо посягають на рослинний світ, тобто безпосереднім об'єктом посягання тут є охорона, використання або відтворення рослинного світу [8, с. 143]. Це самовільне сінокосіння, збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, самовільне випалювання рослинності або її залишків (ст.77), порушення законодавства про захист рослин (ст.83), виготовлення та збут заборонених знарядь добування об'єктів рослинного світу (ст.85), незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів рослинного світу (ст.88), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів рослинного світу (ст.88), порушення вимог щодо охорони видів рослин, занесених до Червоної книги України (ст.90), перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (ст.91) [8, с. 301].

Другу групу формують посягання на окремі природні рослинні ресурси: порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці, незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка, знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень, знищення або пошкодження підросту в лісах, здійснення лісових користувань не у відповідності з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному або лісовому квитку, порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини, пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду [10, с. 24].

До третьої групи належать адміністративні проступки проти довкілля загалом, а в результаті шкода може бути заподіяна рослинним ресурсам. Наприклад, псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель, порушення правил використання земель, порушення правил охорони водних ресурсів, порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення, незаконне використання земель державного лісового фонду, введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси, порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду тощо [11, с. 41]. Законодавством встановлено особливий порядок засвідчення факту вчинення адміністративного правопорушення це наявність протоколу про вчинення адміністративного проступку [12, с. 61].

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення застосовується за рішенням місцевих рад та їх адміністративних комісій, посадовими особами спеціальних органів охорони навколишнього природного середовища або санітарного нагляду [13, с. 25-26]. Тобто, суб'єктом, який приймає рішення, тут виступає не лише суд, але і органи виконавчої влади. Адміністративні комісії при виконавчих органах сільських, селищних, міських рад вирішують усі справи про адміністративні правопорушення, за винятком віднесених кодексом до відання інших органів (посадових осіб). Кодекс чітко визначає органи (посадові особи), які уповноважені розглядати справи про адміністративні порушення законодавства про рослинний світ:

1) судді районних (міських) судів розглядають справи про адміністративні екологічні правопорушення, передбачені статтями 85, 85-1, 88-88-2, 90, 91 КпАП України;

2) органи лісового господарства — ст.49, 63-70, 73, 75, 77 (ст.241);

3) органи Мінекології — ст.47-50,52-55, 57-74,76-77-1,78,78-1-79-1, 80-83,90-1, 91-1-91-4,95 (ст.242-1) [13, с. 28-29].

Кримінальна відповідальність встановлена за найбільш небезпечні правопорушення проти рослинного світу, які передбачені у розділі VIII «Злочини проти довкілля» Кримінального кодексу України [8, с. 29]. Одним із злочинів, який посягає на охорону рослинного світу, вважається екоцид. Його ознаки передбачені у ст.441 КК України.

Всі злочини проти рослинного світу, передбачені кримінальним законодавством України, теж можна поділити на три групи. До першої групи належать злочини, безпосереднім об'єктом яких є охорона, використання, відтворення природних рослинних ресурсів: знищення або пошкодження лісових масивів (ст.245), незаконна порубка лісу (ст.246), порушення законодавства про захист рослин (ст.247), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, екоцид. У цих самих злочинах окремі природні рослинні ресурси є предметами злочинів [8, с. 30-31].

Другу групу становлять злочини, які посягають на екологічну безпеку, внаслідок чого може бути завдано шкоди рослинному світу і можуть постраждати об'єкти рослинного світу: порушення правил екологічної безпеки, нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля [8, с. 33].

Третя група — це злочини, які посягають на охорону і використання інших природних ресурсів, що тісно пов'язані з природними рослинними ресурсами. До них належать: забруднення або псування земель, порушення правил охорони вод, забруднення моря, порушення законодавства про континентальний шельф України. [8, с. 34].

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні шкоди, завданої неналежним виконанням або невиконанням відповідними суб'єктами своїх зобов'язань щодо використання й охорони рослинного світу. Обов'язок відшкодування шкоди за порушення законодавства про рослинний світ випливає безпосередньо із ст.69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9, с. 113]. Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі (ч.1 ст. 69 ЗУ „Про охорону навколишнього природного середовища”). У частині другій ст.69 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” передбачена юридична можливість відшкодування неодержаних доходів за час, необхідний для відновлення здоров'я, стану навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням, тощо [9, с. 115].

Цивільно-правова відповідальність за рослинопорушення повинна наступати незалежно від притягнення правопорушника до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Носить вона компенсаційний характер, що випливає з положень ст.68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де зазначено, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів [9, с. 116].

У сфері охорони природних рослинних ресурсів поширені санкції еколого-правової відповідальності. Відомо, що негативні наслідки матеріального характеру є досить умовними, і грошовим еквівалентом неможливо виміряти весь розмір екологічної шкоди. Пошкоджені чи знищені рослини неможливо відновити, тобто втрати фактично

є невідновними, які б матеріальні ресурси для цього не було залучено. До того ж потрібно чимало часу, щоб виростити нову рослинність. А деякі об'єкти рослинного світу взагалі не підлягають відновленню. Це стосується, передусім, рідкісної і зникаючої рослинності. Екологічне законодавство передбачає такову форму відшкодування шкоди, заподіяної правопорушеннями у цій сфері. Такси для обчислення шкоди, завданої порушенням законодавства про рослинний світ, — це умовна одиниця виміру шкоди з урахуванням у вартісному вираженні всіх негативних наслідків. Вони виконують каральну (включають реальні збитки і є водночас карою правопорушника) та компенсаційну (включають упущену вигоду) функції [15, с. 278].

У разі завдання шкоди природним рослинним ресурсам за межами населених пунктів, розмір відшкодування визначається постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. „Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу” [16, с. 23]. Зокрема, за шкоду, заподіяну лісу юридичними особами та громадянами порушенням правил заготівлі поширених видів рослин, природні запаси яких не обмежені, встановлені такси у розмірі: 32 грн за кілограм заготовлених квітів, бруньок, кори, трави, листя, кореневищ і коріння, ягід у природних напівчагарникових і трав'янолистяних угіддях; 116 грн за кілограм заготовлених дикорослих плодів (у тому числі горіхів) у природних чагарниках [16, 24].

Припинення екологічно небезпечної діяльності підприємств, установ, організацій та об'єктів у разі порушення ними екологічного законодавства є більш суворим заходом відповідальності, а також розглядається як гарантія здійснення права на безпечне навколишнє природне середовище (ч.2 ст.10 ЗУ „Про охорону навколишнього природного середовища” [14, с. 118].

Діяльність підприємств, що здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може бути: обмежена — на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів в цілому по підприємству чи окремих його цехах (дільницях) і одиницях обладнання; тимчасово заборонена (зупинена) — до виконання необхідних природоохоронних заходів — зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання; припинена — повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання [17, с. 116].

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища приймають у межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України, Верховна Рада АРК, місцеві органи державної виконавчої влади, Мінприроди України та його органи на місцях, органи державного санітарно-епідеміологічного нагляду, інші спеціально уповноважені державні органи та органи місцевого самоврядування [18, с. 14]. Припинення права природокористування також юридично вноrmовується. Так, згідно із ст. 26 Закону України „Про рослинний світ” охорона рослинного світу забезпечується занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, та рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань - до Зеленої книги України, відповідно право користування ними припиняється [19, с. 248].

Позбавлення права природокористування, якщо подальше використання природних ресурсів може завдати шкоди навколишньому природному середовищу. Ст.16

Закону України „Про рослинний світ”, визначаючи загальні засади використання природних рослинних ресурсів з науково-дослідною метою, зазначає, що „у разі виявлення порушення законодавства про рослинний світ та використання природних рослинних ресурсів не з науково-дослідною метою у встановленому законодавством порядку може бути прийняте рішення про обмеження або заборону використання природних рослинних ресурсів” [19, с. 249].

Невідшкодування затрат, які порушник вклав у природний об'єкт за період самовільного використання. Так, згідно ст.99 Лісового кодексу України [5, с. 42], самовільно зайняті земельні ділянки лісового фонду повертаються за їх належністю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними. Приведення земельних ділянок лісового фонду у придатний для ведення лісового господарства стан, включаючи знесення будівель і споруд, провадиться підприємствами, установами, організаціями і громадянами, які самовільно зайняли ці ділянки, або за їх рахунок. Покладення обов'язку на порушника провести роботи з відновлення порушеного об'єкта за власний кошт. Наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. № 1098 передбачено порядок визначення розміру збитків, завданих унаслідок не проведення робіт з рекультивації порушених земель [20, с. 202]. Норми спеціальної відповідальності за екологічні правопорушення, як бачимо, розпоршені у різних нормативно-правових актах. Спеціальна відповідальність застосовується у випадках, особливо передбачених законом, і з метою припинення порушень правил охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та вимог забезпечення екологічної безпеки.

Висновки. Із прийняттям 9 квітня 1999 р. Закону України „Про рослинний світ” на законодавчому рівні об'єкти рослинного світу України визнано природними об'єктами, що підлягають правовій охороні та мають особливий правовий режим. Відносинами щодо відтворення лісів і відносинами, які виникають у процесі відтворення нелісової рослинності, мають багато спільних ознак. Це зумовлено спільністю специфіки правового режиму об'єктів зазначених відносин (природних рослинних ресурсів), що в свою чергу позначається й на змісті таких відносин. Як видається, саме наведені фактори призвели в сучасний період до певної інтеграції правового регулювання суспільних відносин щодо відтворення природних рослинних ресурсів. Запропоновано доповнити ст.23 Закону України „Про рослинний світ”, передбачивши, поряд із відновленням природних рослинних ресурсів, створення рослинного покриву на призначених для цього земельних ділянках. На жаль, у Законі „Про рослинний світ” відсутні спеціальні норми, які б визначали правовий статус користувачів природних рослинних ресурсів. Зазначену прогалину у законодавстві пропонується усунути шляхом доповнення Закону „Про рослинний світ” нормами про права та обов'язки користувачів природних рослинних ресурсів. Найефективнішим заходом охорони видів рослинного світу, унікальних та природних комплексів є розширення та підвищення репрезентативності мережі природно-заповідного фонду. На відміну від інших особливо охоронюваних об'єктів і комплексів, вони є природним, неокультурним середовищем, здатним за своїми природними якостями виконувати завдання збереження еталонів природи, природних екологічних систем, генетичного фонду рослин і тварин, типових і рідкісних для вивчення природних процесів, контролю за змінами біосфери під впливом господарської діяльності, розробки наукових основ природокористування, пропаганди охорони природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гетьман А.П. Проблеми кодифікації законодавства про рослинний світ: деякі міркування (коментар до Закону України “Про рослинний світ”) // Вісник Академії правових наук України. 1999. №3(18). С. 103-109.
2. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України № 188/98 від 5.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998.– № 38 – 39. – Ст. 248.
3. Ільків Н.В. Екологічне право України: Курс лекцій./Н.В.Ільків / – Львів: ЛьвДУВС, 2013.- 350 с.
4. Про охорону біологічного різноманіття: Конвенція ООН від 6 червня 1992 р. // Офіційний вісник України.- 2007. - № 22. – Ст.229.; Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Лісовий кодекс України в ред. від 08 лютого 2006 р. // Відомості ВРУ.–2006.-№ 7.- Ст.89.
6. Про екологічну експертизу: Закон України від 9 лютого 1995 р. // ВВРУ. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
7. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особенности части учебных курсов // Под общей ред. А.А.Погребного. - Харьков: ООО “Одиссей”, 2001. - 560 с.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // ВВРУ. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
9. Про основні засади (Стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. // Вісник Верховної Ради України. – 2011 р. – № 2.- Ст. 18.
10. Про Червону книгу України: Закон України від 7 лютого 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 6. - Ст.17.
11. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особенности части учебных курсов // Под общей ред. А.А.Погребного. - Харьков: ООО “Одиссей”, 2001. - 560 с.
12. Андрейцев В.І. Юридичні аспекти ефективного використання земель та інших природних ресурсів населених місць / В.І. Андрейцев // Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. - К.: Істина, 1999. - С. 56-68.
13. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001р. із зм. // Відомості Верховної Ради України – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.
14. Гиренко І. В. Рослинний світ як об’єкт правової охорони навколишнього природного середовища / І.В.Гиренко // Форум права. – 2012. - № 3. - С.117-121.
15. Бевзенко В.М. Природно-заповідний фонд України як об’єкт державного управління / В.М.Бевзенко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 19. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. - С. 276-280.
16. Ковтун О. М. Законодавство України про охорону природно-заповідного фонду: становлення, сучасний стан, проблеми реформування / О.М.Ковтун // Адвокат. – 2008. – №2. – С. 21-24.
17. Соколова А.К. Загальна характеристика принципів флористичного права / А.К.Соколова// Проблеми законності. – 2009. - № 105. – С.107-115.
18. Щеляг-Сосонко Ю.Р. Головні риси екомережі України / Ю.Р.Щеляг-Сосонко // Розбудова екомережі України. – Київ, 1999.- С. 13-22.
19. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України № 188/98 від 5.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради. – 1998.– № 38 – 39. – Ст. 248.
20. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 39. – Ст. 396.